

Megjegyzések a magyar természeti földrajz jövőképehez

(Magyar Tudomány, 2001/ 5.)

“Minden előrelátás csak úgy lehetséges, hogy azon tárgynak, mellyel foglalkozunk, jelen helyzetét ismerjük, s ismerjük az utat, melyen e helyzetbe jutott.”

(Eötvös József: Gondolatok)

A Magyar Tudomány ez évi 2. számának műhely rovatában Mezősi Gábor átfogó elemzést adott a magyar természetföldrajz helyzetéről. Tanulmányának főbb megállapításaival és következtetéseivel egyetérttek, de úgy vélem: az általa leírtak több vonatkozásban kiegészítésre szorulnak. A hazai természetföldrajznak a cikkben felsorolt valós gondjai (az oktatásban és a kutatásban egyaránt hiányzó “kritikus tömeg”, a gyenge érdekérvényesítő és innovációs képesség) ugyanis nem tekinthetők valamiféle elemi csapásnak, hanem a tudományszak - részben múltjából fakadó - szerkezeti torzulásaival magyarázhatók. Mezősi Gábor pontosan jelöli meg a remélt föllendülés előfeltételeit, jól látja az ígéretes kutatási irányokat, de vázlatos jövőképe nek zárómondata - miszerint “már csak egy ezt támogató program kellene” - túlzottan leegyszerűsíti a problémát. A természeti földrajz aktív művelői közé nem tartozó, de velük régóta szoros kapcsolatban álló geográfusként úgy gondolom: az 1993-ban végre-valahára megindult szakképzés alapjait érintő *szemléletváltásra* és belső aránykorrekciókra is szükség lenne a sikerhez. A hazai - és részben a nemzetközi - természetföldrajz visszahúzó, s ezért meghaladásra érett öröksége véleményem szerint az alábbiakban összegezhető:

1) **A geomorfológia túlsúlya** a természetföldrajzon belül a 19. század második feléig nyúlik vissza, amikor a természettudományos igényű és színvonalú geográfia a felszíni formák eredetét vizsgáló, egyszersmind azonban a földfelszínnel kauzális kölcsönhatásban álló valamennyi jelenség iránt érdeklődő *geológusok* - F. von Richthofen, W. M. Davis, hazánkban Lóczy Lajos - munkássága nyomán bontakozott ki. (Jellemző, hogy az emberföldrajz, ill. társadalomföldrajz is ennek a földtudományi-geomorfológiai fogantatású geográfiának egyik új ágazataként lépett színre.) A 20. század folyamán a természetföldrajz feladatköre erősen kibővült: immár a földrajzi burok valamennyi alrendszerének és folyamatának tanulmányozását céljaul tekinti, ide számítva a társadalmi (antropogén) módosító hatások vizsgálatát is. A közelmúlt diszciplína-vitáiból leszűrt feladatmeghatározás igényeihez azonban a természetföldrajz - talán szűkös humán erőforrásai miatt - sohasem tudott teljesen felnőni, és képtelen volt a Mezősi által “zászlóshajóként” aposztrofált geomorfológia vontatókötelétől elszakadni. Tanúskodik erről egyebek közt a Magyar Földrajzi Társaság folyóiratának tartalomjegyzéke is: a Földrajzi Közlemények hasábjain 1990-1999 között 49 tanulmány képviselte a természeti geográfiát, s ezek közül 30 a hagyományos “tisza” geomorfológiához sorolható.

A hazai felszínalkattan domináns szerepe több okból is hátrányos a természetföldrajz - sőt általában a geográfia - szempontjából. A domborzati formák s a felszínalkotó kőzetek oknyomozó vizsgálata szükségképpen a földtörténeti múltba, a geológia illetékességi körébe vezet, és az adekvát földtudományi módszerek (pl. radiometrikus kormeghatározás, pollenanalízis) alkalmazása is távolabb sodorja a geomorfológiát a földrajz központi vonulatától, amely a *jelen kérdéseire* hivatott összpontosítani; sovány vigasz ezért, hogy a geográfia pl. a negyedkorkutatás terén értékes segítséget nyújt a földtannak. Nem nélkülözi tehát a logikát, hogy az USA-ban a felszínalkattan a geológiába tagozódott be, és az egységes modern geográfia a társadalomföldrajz talaján jött létre. (Az Association of American Geographers az 1990-es évek elején 6200 tagot számlált, akiknek mindössze 1/5-e képviselte a természetföldrajzot, a geomorfológusok aránya pedig 5 %-ra olvadt.)

Miután a természeti földrajz a geomorfológia jegyében - Mezősi Gábor szavaival - “zárt közösségbe vonult”, érthető módon kevés energiája maradt a különböző geoszférák közötti *kölcsönhatások* vizsgálatára, ami pedig legsajátosabb feladatát képezhetné. A természeti földrajz látókörének ilyenén beszűkülése épp ellentétes azzal a tendenciával, mely az utóbbi pár évtizedben a meteorológiát jellemezte. Világossá vált ugyanis, hogy a globális klímaváltozások nem jelezhetők előre pusztán a légkör fizikai és kémiai folyamatai alapján; a prognosztikus modellekbe be kellett építeni a jégtakarók, az óceánok és a bioszféra hatásait is. Így kapta a földrajzi burok az “éghajlati rendszer” elnevezést, és így fordulhatott elő, hogy a legkorszerűbb magyar oceanográfiai művet egyik kiváló meteorológusunk írta meg, - ami egyébként a földi *környezettel* foglalkozó diszciplínák határainak elmosódását is jól mutatja.

A felszínalkattan művelése manapság gyakran öncélúnak látszik, alkalmazási lehetőségei - bár ezeket pl. a *mérnökgeomorfológia* terén hazánkban korán “felfedezték” - viszonylag szűkek. A társadalomföldrajzzal való igen laza kapcsolata viszont azzal a honi geomorfológusok körében még mindig elég gyakori, elavult szemlélettel magyarázható, amely - a fent idézett célmeghatározást elvetve - legszívesebben teljesen figyelmen kívül hagyá a antropogén felszínformáló hatásokat.

2) **Az antropogén és természeti-antropogén folyamatok szerepének alábecsülése** világosan kifejezésre jut az *általános természetföldrajz* egyetemi tankönyvében, amely négy évtizednyi lemaradást pótolva 1993-ban

jelent meg. Szerzőgárdáját három felsőoktatási intézményünk nyolc vezető oktatója alkotta, így a mű feltehetően jó tükörképe a földrajzi alapképzésben uralkodó szemléletnek. A 832 oldalas könyv mindössze egyetlen, 18 oldal terjedelmű fejezetet szentel a társadalom földfelszínre gyakorolt hatásainak, melyekre a mű többi részében csak elvétve találunk utalást. A kitűnően megírt, valóban korszerű antropogén geomorfológiai fejezetből nyilvánvaló, hogy a gazdasági tevékenység, ill. az általa elindított vagy felgyorsított folyamatok sokkal hatékonyabban formálják át bolygónk felszínét, mint korábban a tisztán természeti erők tették. Ezek után óhatatlanul hiányérzet ébred az olvasóban: vajon miért foglalkozik oly sok morfológus rég kialudt vulkánok formakincsével, miközben a házaink tözsomszedságában felhalmozott meddőhányók sorsa alig kelt érdeklődést? Talán érthető, hogy a folyók teraszképződésményei - mint hajdani klímaváltozások vagy kéregmozgások tanújelei - hazánkban is több tucatnyi tanulmányt, sőt monográfiákat ihlettek; de ugyan miért nem ébreszt ehhez fogható figyelmet az a temérdek terasz, melyeket a gazdálkodó ember sok százezer négyzetkilométeren vésett a domborzatra? Lehet-e manapság úgy tárgyalni a folyók szakaszjelleg szerint változó hordalékszállító és felszinformáló munkáját, hogy a vízlépcsők és tározók részletes hatáselemzésétől eltekintünk? - A kérdések sora hosszan folytatható, ám célunk ezúttal nem a tankönyv bírálata (ezt megtettük más fórumon), hanem a geomorfológia még mindig sajnálatosan elterjedt *szemléleti korlátainak illusztrálása*. Ezek a korlátok a morfológián túl a természetföldrajz más területein is érvényesülnek: bizonyoság erre az idézett tankönyvnek az élővilág földrajzát tárgyaló fejezete, amely úgy ad teljesen abszurd képet a trópusi övezet növény- és állatvilágáról, hogy az erdőirtásról, az elsivatagosodásról, a csökkenő biodiverzitásról, a fajok kihalásáról vagy elterjedésterületének zsugorodásáról egyetlen szót sem ejt. A biogeokémiai körfolyamatokkal, a különböző geoszférák közti kölcsönhatás alapját képező energia- és anyagáramlásokkal a tankönyv egyáltalán nem foglalkozik.

3) **A tájföldrajzi anakronizmus**, az imént vázolt felfogás közeli rokona az alapvető földrajzi tércategóriák komplex vizsgálatából igyekszik teljesen kizárni a társadalmi hatásokat. Ezt a nézetet, amely még mindig sok titkos követőre talál, markánsan fogalmazta meg a francia P. Birot (1909-1984), aki szerint a természetföldrajz feladata, hogy "a tájak arculatát abban a formában tanulmányozza, amint azt az emberi tevékenység kezdete előtt egy képzeletbeli világutazó megfigyelhette volna." Miután hazánkban Teleki Páltól kezdve Pécsi Márton vagy Marosi Sándor tudományelméleti műveiig minden tájdefiníció utalt az antropogén tényezőkre, joggal gondolhatnánk, hogy nálunk nincs talaja ennek a szélsőséges természetföldrajzi irányzatnak. Aki azonban kézbe veszi pl. a Pannon Enciklopédia nemrégiben megjelent - egyébként kitűnő - Magyarország földje c. kötetét és elolvassa annak természeti geográfusok által írt tájföldrajzi fejezeteit, az valóban egy Birot-féle időutazás résztvevőjének érezheti magát. A társadalom által érintetlenül hagyott magyar táj persze nem létezik, az így megrajzolt kép nem egyéb fikciónál. Ez a fajta anakronizmus azonban ott kísért az egyetemi tankönyvekben s a regionális földrajzi kurzusok kettéválasztásában, a "tisztán" természetföldrajzi tájjellemzésekben is.

Mezősi Gábor helyzet- és jövőképehez fűzött megjegyzéseimben azokat a *negatívumokat* igyekeztem számba venni, amelyek véleményem szerint akadályozzák a magyar természetföldrajz további fejlődését. A legnagyobb távlatokat ígérő alkalmazott kutatási irányoknak (tájökológia, tájérzékenységi és tájpotenciál vizsgálatok, környezetértékelés, antropogén geomorfológia, geoinformatika stb.) hazánkban már évtizedekre visszanyúló kutatási hagyományai és alkotó műhelyei vannak. E témák mindegyikében előtérbe kerülnek azok a szempontok, amelyekről a földrajzot két részre - természeti és társadalmi geográfiára - bontó, és integratív, holisztikus szemléletét gyengítő válaszfal leomlása remélhető. A földrajztudomány előtt a lokálistól a globális léptékig terjedő feladatok egész sora áll; ha azonban intellektuális erejét nem egyesíti, és nem számol le örökségének visszahúzó elemeivel, akkor e feladatok megoldását más diszciplínák keretei között fogják elvégezni.

Probáld Ferenc DSc.
egy. tanár
(ELTE Regionális Földrajzi Tanszék)